

Päihteiden käyttö ja palvelutarpeet vanhuudessa – Kohti gerontologisen päihdesosiaalityön mallia (IKÄPÄ)

Minna Zechner, Elina Virokannas, Heidi Kankkonen, Janne Härkönen,
Ilona Kaitala, Teija Karttunen, Eeva Rossi, Anna Leppo

Eläkeikäiset suomalaiset käyttävät päihteitä, erityisesti alkoholia, enemmän kuin koskaan aikaisemmin (Tigerstedt ym. 2020). Runsaan päihteiden käytön negatiiviset vaikutukset voimistuvat ikääntymisen myötä (Cummings ym. 2006). Siitä huolimatta ikääntyneet ovat marginaalisen pieni asiakasryhmä päihdepalveluissa eikä heidän elämäntilanteestaan, käyttötavoistaan tai palvelutarpeistaan ole juuri tutkimustietoa (Kuussaari ym. 2021). Gerontologisessa sosiaalityössä on monipuolista vanhuutta elämänvaiheena koskevaa asiantuntemusta, mutta välineitä päihteiden käytön kartoittamiseen ja tuentarpeen arviointiin tarvitaan lisää (ks. Karlsson & Gunnarsson 2018; Rossi ym. 2022). IKÄPÄ-hanke pureutuu ikääntyneiden päihteiden käyttöön ja palvelutarpeisiin.

Hankkeessa viitataan ikääntyneillä vanhuuseläkeikäisiin, joista valtaosa kuuluu toisen maailmansodan aikana tai sen jälkeisinä vuosikymmeninä 1939–1950 syntyneisiin ”suuriin sukupolviin”. Suuret sukupolvet ovat eläneet aikaisempia sukupolvia vauraampia aikoja, mikä myötä päihteiden käyttö on arkipäiväistynyt (Kuerbis 2019; Kuussaari ym. 2021). Kansainvälisessä tutkimuksessa ikääntyneiden päihteiden käytön kasvua luonnehditaan jopa epidemiaksi (Chhatre ym. 2017; Mattson ym. 2017). Suomessa eläkeikäiset miehet käyttävät alkoholia naisia useammin, mutta naisten juominen on lisääntynyt miehiä enemmän. 1990-luvun alusta alkoholia käyttävien 65–84-vuotiaiden naisten osuus on kasvanut 38 prosentista yli

60 prosenttiin. (Tigerstedt ym. 2020.) Lääkkeiden päihdyttävä käyttö on yleisempää nuoremilla, mutta tuoreimman päihdetapauskannan mukaan yli 65-vuotiaista seitsemän prosenttia oli käyttänyt lääkkeitä päihtymistarkoituksessa viimeisen vuoden aikana. Sen sijaan kannabiksen käyttö näyttää olevan ikääntyneiden ryhmissä harvinaista. (Kuussaari ym. 2021.)

Vaikka kaikenlainen päihteiden käyttö ei ole haitallista, runsas käyttö vaikuttaa negatiivisesti terveyteen ja hyvinvointiin, ja samalla kasvaa riski joutua kaltoinkohtelun ja väkivallan uhriksi (Storey 2020). Muita riskejä ovat kasvava tarve käyttää terveydenhuollon päivystyspalveluita, rikosseuraamukset, lääkkeiden ja päihteiden yhtäaikaisen käytön terveydelle haitalliset vaikutukset, loukkaantumiset ja päihteyksiin liittyvien sairauksien lisääntyminen (Chhatre ym. 2017; Mattson ym. 2017). Käytön negatiiviset vaikutukset ilmenevät ikääntyneillä nuorempia nopeammin ikääntymisen aiheuttamien ruumiillisten muutosten, kuten lihassmassan vähenemisen, vuoksi (Cummings ym. 2006). Runsaaseen käyttöön liittyviä hyvinvointia heikentäviä ikäsidon naisia tekijöitä ovat myös yksinäisyys, masennus, kokemus heikosta terveydestä sekä muistisairaudet (Kuussaari ym. 2021). Tuen tarve kasvaa päihteitä käyttävillä ikääntyneillä omaa ikäryhmää varhaisemmassa vaiheessa (Vilko ym. 2013).

Päihteiden käytön yleisyydestä ja käytön aiheuttamista haitoista huolimatta päihdepalve-

luissa asiointi vähenee iän myötä. Ikääntyneet kuitenkin hyötyisivät palveluista siinä missä nuoremmatkin. (Wadd & Galvani 2014.) Vuoden 2015 päihdetapauskannan mukaan päihde-ehdoista asioinneista kolmannes koski yli 55-vuotiaita, mutta vain pieni osa asioinneista tapahtui päihdehuollon erityispalveluissa: 65–74-vuotiaiden kohdalla 17 prosenttia ja yli 75-vuotiaiden kohdalla 10 prosenttia (Kuussaari ym. 2021). Mitä vanhemmasta ikäluokasta on kyse, sitä suurempi osa päihde-ehdoista asioinneista sijoittuu sosiaalipalveluihin. Myös terveydenhuollossa tapahtuvat päihde-ehdoiset asioinnit vähenevät iän kasvaessa. Kuussaari ja kumppanit (2021, 64–65) toteavat, että iäkkäimmille ryhmille ei ole tarjolla juuri lainkaan päihdehuollon erityispalveluita, ja palveluiden pyrkimyksenä on enemminkin tilanteen ylläpitäminen kuin kuntoutus.

Ikääntyneiden päihde-ehdoista asiointeja toteutuu siis eniten sosiaalipalveluissa ja erityisesti kotihoidossa. Tämä aiheuttaa erityisosaamisen tarvetta sosiaalipalveluihin lähtien haitallisen käytön tunnistamisesta elämäntilanteen kokonaisvaltaiseen kartoittamiseen ja palveluohjaamiseen. Palveluihin hakeutumisen päihteiden käytön vuoksi saatetaan kokea häpeällisenä, erityisesti jos tuen tarvitsija on nainen (Virokannas 2017; Karttunen 2019). Päihteiden käyttöä ei siten välttämättä oteta puheeksi asiakkaan aloitteesta. Käytöstä juontuvia oireita saatetaan tulkita muista sairauksista, iästä tai vaikeasta elämäntilanteesta johtuviksi, jolloin käyttö jää tunnistamatta (Wadd & Galvani 2014; Rossi ym. 2022; Strand ym. 2022).

Haitallinen päihteiden käyttö voidaan tunnistaa ja ottaa puheeksi muun muassa ikääntyneiden kodeissa tapahtuvissa palvelukohtaamisissa. Kotihoidon työntekijät ovat tällöin keskeisessä asemassa (Vesa ym. 2017). Heillä ei kuitenkaan välttämättä ole aikaa tai osaamista lähteä selvittämään kokonaistilannetta ja kartoittamaan palvelutarpeita (Kuussaari ym. 2021). Kotihoidon työntekijät saattavat myös kohdata epäasiallista käytöstä ja väkivaltaa

päihteitä käyttävien asiakkaiden kanssa työskennellessään (Phoo & Reid 2022). Päihteiden käyttö vaikuttaa myös omaishoivaan. Omaishoitajaliiton (2020) tekemän kyselyn mukaan kotihoidon työntekijöistä vajaa kolmannes oli kohdannut työssään omaishoivaa tarvitsevia, joiden arvioitiin käyttävän kohtuukäyttöä runsaammin alkoholia. Reilu kolmannes puolestaan raportoi kohdanneensa runsaasti alkoholia käyttäviä omaishoitajia.

Aikaisempi ikääntyneiden päihteiden käyttöä tarkasteleva tutkimus Suomessa on määrällisesti vähäistä ja keskittyy rajallisiin näkökulmiin. Eniten on tutkittu alkoholinkäytön yleisyyttä, muutosta sekä terveysriskejä (Immonen ym. 2011; Tigerstedt ym. 2020). Muutamia tutkimuksia on tehty iäkkäiden omasta näkökulmasta (Haarni & Hautamäki 2008; Immonen ym. 2010; Vesa ym. 2017). Palvelujärjestelmä, kokemukset päihdepalveluiden käytöstä tai ammattilaisten näkökulmat ovat olleet harvoin tutkimuksen kohteena (Gunnarsson 2012).

Pohjaa gerontologisen päihdesosiaalityön mallille

IKÄPÄ-hankkeen tavoitteena on vastata ikääntyneiden päihteiden käyttöä koskevan tutkimuksen puutteisiin ja tuoda piiloon jäänyttä ilmiötä sekä siihen nivoutuvaa palvelutarvetta näkyväksi. Käytännön kehittämistavoitteena on luoda pohja gerontologisen päihdesosiaalityön mallille, joka vastaisi kokonaisvaltaisesti päihteitä runsaasti käyttävien ikääntyneiden palveluiden ja tuen tarpeisiin. Keskeisinä aineistoina hyödynnetään aikaisemmin Suomessa toteutettuja määrällisiä tiedonkeruita, joissa ilmiötä koskevaa tietoa on saatavilla, mutta sitä ei ole iäkkäiden päihteiden käytön näkökulmasta juuri tarkasteltu. Määrällisten aineistojen ja niiden analysoinnin osalta tehdään yhteistyötä Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) tutkijoiden kanssa. Hankkeella on kaksivuotinen (2023–2025) yliopistotasoinen sosiaalityön tutkimuksen valtionavustus (VN10018/2023).

Hankkeessa kerätään myös uutta laadullista aineistoa ikääntyneille suunnattujen palveluiden työntekijöiltä ja asiakkailta. Helsingin kaupungin Tulevaisuuden sotekeskus -hankkeessa on kehitetty uudenlaisia mielenterveyttä tukevia ja päihteiden käytön ongelmia huomioivia sosiaalisen kuntoutuksen ja vertaistuen palveluita ikääntyneille. Palveluiden kehittämistä pohjustavassa selvityksessä projektiasiantuntija Maarit Ajalin (2017) tuo esiin, että iäkkäiden henkilöiden on erityisen vaikea saada palvelutarpeen arviointia tai ylipäättään palveluja mielenterveys- tai päihdeongelmiin. Näiden uusien Tulevaisuuden sotekeskus -hankkeessa kehitettyjen palveluiden työntekijöitä sekä asiakkaita haastatellaan hankkeessa. Toisena hankkumppanina toimii Keski-Uudenmaan hyvinvointialue (Keusote), jonka kotihoito on mukana tutkimuksessa. Taustalla on Keusotessa luotu laaja, yli 40 eri rekisteriä kokoava aineisto, jonka pohjalta on selvitetty paljon palveluita käyttäviä ryhmiä. Alustavien tulosten mukaan iäkkäät henkilöt, joilla on mielenterveys- ja päihdeongelmia sekä somaattinen sairaus, ovat osa sitä kymmenystä, joka käyttää erityisen paljon sosiaali- ja terveyspalveluita (Laitinen-Parkkonen 2023).

IKÄPÄ-hankkeessa tuotetaan uutta tietoa ikääntyneiden päihteiden käytöstä, siitä aiheutuvista ongelmista ja haittojen yleisyydestä ja laadusta, palveluiden tarpeesta sekä katvealueista suomalaisessa hyvinvointipalvelujärjestelmässä. Lisäksi tarkastellaan olemassa olevien palveluiden käyttäjien ja palveluissa työskentelevien kokemuksia. Kartoittamalla ja analysoimalla nykytilannetta ja palvelutarpeita saadaan valmiuksia erityisen gerontologisen päihdesosiaalityön mallin kehittämiseen. Hankkeessa tuotettavan tiedon avulla vahvistetaan ikääntyneiden päihteiden käyttöä koskevaa sosiaalityeollistä tutkimusta, mikä on toistaiseksi ollut vähäistä.

Tavoitteena päihdepalveluiden saatavuus kaikenikäisille

Ikääntyneiden haitallinen päihteiden käyttö on osin piilossa oleva ongelma, johon nykyiset palvelut eivät tarjoa tarpeenmukaista apua. Sen vuoksi hanke edesauttaa Yhdistyneiden kansakuntien (YK) kestävän kehityksen toimintaohjelman kolmatta tavoitetta terveellisen elämän ja hyvinvoinnin takaamisesta kaikenikäisille. Tutkitun tiedon avulla voidaan vähentää eriarvoisuutta maan sisällä (YK:n ohjelman tavoite 10) ja hyvinvointialueiden välillä, kun luodaan yhteisiä palvelutarpeet paremmin huomioivia toimintamalleja. Myös laki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä (612/2021) velvoittaa hyvinvointialueita keräämään tietoa väestön hyvinvoinnin tilasta, palveluiden saatavuudesta, laadusta, vaikuttavuudesta ja kustannuksista. Paljon palveluita käyttävät ryhmät ovat tästä näkökulmasta tarkasteltuna keskeinen ryhmä. Hankkeessa tuotetaan tieteelliseen tutkimukseen perustuvia tuloksia, jotka palvelevat sosiaalityön, kotihoidon ja päihdepalveluiden kehittämistä käytännössä. Hankkeen vaikuttavuutta tukee toimiminen tiiviissä vuorovaikutuksessa käytännön yhteistyökumppaneiden kanssa, minkä lisäksi tutkimusryhmällä on entuudestaan laajat yhteistyöverkostot hankkeen kannalta relevantteihin tahoihin.

Lyhyen tähtäimen vaikutuksina hankkeessa tuotetaan uudenlaista tietoa ikääntyneiden päihteiden käytöstä ja palvelutarpeista, mikä edesauttaa riittävien, laadukkaiden ja oikein kohdentuvien palveluiden kehittämistä. Gerontologisen sosiaalityön sekä päihde- ja hoiva- palveluiden ammattilaisille mahdollistetaan osaamisen vahvistumista ikääntyneiden päihteiden käyttöä koskevissa erityiskysymyksissä: avun tarpeen tunnistamisessa, kartoittamisessa ja palveluohjaamisessa. Uudenlaisen tiedon hyödyntäminen on integroitavissa sosiaalityöntekijöiden koulutukseen, sillä lähes koko tutkimustiimi toimii sosiaalityön tieteenalan opetustehtävissä.

Tämän myötä hankkeesta koituu pitkällä tähtäimellä yhteiskunnallista hyötyä. Vaikka hankkeen konkreettiseen toteutukseen osallistuu vain kaksi hyvinvointialuetta, ovat tulokset sovellettavissa valtakunnallisella tasolla mil-lä tahansa hyvinvointialueella. Väestön ikään-tymistä on tarkasteltu enimmäkseen hoivan näkökulmasta, eikä ikääntyneiden päihteiden käyttö ole ilmiön laajuudesta huolimatta ollut keskustelun tai tutkimuksen kohteena.

Yhteydenotto:

Minna Zechner, YTT, apulaisprofessori
Helsingin yliopisto
minna.zechner@helsinki.fi

Kirjallisuus

- Ajalin M. Ikääntyneiden päihde- ja mielenterveys-palvelujen kehittäminen. Helsingin kaupunki, Julkaisematon selvitys, 2017.
- Chhatre S, Cook R, Mallik E, Jayadevappa R. Trends in substance use admissions among older adults. *BMC Health Serv Res* 2017;17:e584. <https://doi.org/10.1186/s12913-017-2538-z>
- Cummings SM, Bride B, Rawlins-Shaw AM. Alcohol abuse treatment for older adults. *J Evid-Based Soc Work* 2006;3(1):79–99. https://doi.org/10.1300/J394v03n01_05
- Gunnarsson E. Dilemman och utmaningar – hem-tjänstens arbete med äldre personer som har missbruksproblem. Teoksessa: Storbjörk J, toim. Samhället, alkoholen och drogerna: politik, konstruktioner och dilemman. Stockholm: Stock-holms universitets förlag, 2012:237–53.
- Haarni I, Hautamäki L. Ikääntyvät juomatavat: elä-mänkokemus ja muuttuva suhde alkoholiin. Hel-sinki: Gaudeamus, 2008.
- Immonen S, Valvanne J, Pitkälä K. Older adults' own reasoning for their alcohol consumption. *Inter J Geriatr Psych* 2010;26(11):1169–76. <https://doi.org/10.1002/gps.2657>
- Immonen S, Valvanne J, Pitkälä K. Prevalence of at-risk drinking among older adults and associat-ed sociodemographic and health-related factors. *J Nutr Health Aging* 2011;15(9):789–94. <https://doi.org/10.1007/s12603-011-0115-4>
- Karlsson LB, Gunnarsson E. Squalor, chaos and feelings of disgust: care workers talk about old-er people with alcohol problems. *Ageing Soc* 2018;38(8):1624–44. <https://doi.org/10.1017/S0144686X17000228>
- Karttunen, T. Naisirityistä päihdehoitoa: etnogra-finen tutkimus päihdehoitolaitoksen naisten-yhteisöstä. JYU Dissertations 118. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7839-6>
- Kuerbis A. Substance use among older adults: an update on prevalence, etiology, assessment, and intervention. *Gerontology* 2020;66(3):249–58. <https://doi.org/10.1159/000504363>
- Kuussaari K, Tigerstedt C, Vilkkö A. 55 vuotta täyt-täneet päihteiden käyttäjät sosiaali- ja tervey-denhuollon palvelujärjestelmässä. Teoksessa: Kaukonen O, Kuussaari K, toim. Päihdepalveluiden yhteiskunnalliset haasteet. Helsinki: THL, 2021:56–71.
- Laitinen-Parkkonen P. Keusotessa paljon palveluita käyttävien ryhmät. Suullinen tieto, 13.2.2023.
- Laki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä 29.6.2021/612. <https://finlex.fi/fi/laki/alkup/2021/20210612> (viitattu 18.12.2023).
- Mattson M, Lipari N, Hays C, Van Horn SL. A day in the life of older adults: substance use facts. The CBHSQ Report. Substance Abuse and Mental Health Services Administration, 2017.
- Omaishoitajaliitto. Päihteiden käyttö ja päihdeongel-mat omaishoitoperheissä. Tuloksia Kuppi nurin-hankkeen tekemästä kartoituksesta, 2020.
- Phoo NNN, Reid A. Determinants of violence to-wards care workers working in the home set-ting: a systematic review. *Am J Ind Med* 2022; 65: 447–67. <https://doi.org/10.1002/ajim.23351>
- Rossi E, Zechner M, Tiilikainen E, Pietilä I, Sep-pänen M, Kinni R, Skaffari P, Ruotsalainen S, Soukiala T, Hirvonen J, Niemi M, Korpelainen A. Gerontologinen sosiaalityö etsii paikkaansa muuttuvassa palvelujärjestelmässä. *Yhteiskunta-politiikka* 2022;87(5–6): 579–84. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022112366601>
- Storey JE. Risk factors for elder abuse and neglect: a review of the literature. *Aggress Violent Beh* 2020;50:e101339. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.101339>
- Strand T, Aho K, Rapeli S, toim. Puheeksiotto on ajan antamista ikääntyneelle: miten puhua ikääntyneen kanssa päihteiden käytöstä, tu-pakka- tai nikotiinituotteista ja rahapelaami-sesta. Helsinki: THL, 2022. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-804-0>

- Tigerstedt C, Härkönen J, Mäkelä P, Parikka S, Vilkkö A. Drinking patterns among Finns aged 60 years and over from the 1990s onwards. *Nord Stud Alcohol Dr* 2020;7(5):470–80. <https://doi.org/10.1177/1455072520954334>
- Vesa E, Orjasniemi T, Skaffari P. Ikääntyvien päihdeongelmaisten naisten tuen tarpeet ja kotiin jalkautuvan päihdetyön mallin kehittäminen. *Gerontologia* 2017;31(1):23–37.
- Vilkkö A, Finne-Soveri H, Sohlman B, Noro A, Jokinen S. Kotona asuvan ikäihmisen kohtuutta runsaampi alkoholin käyttö ja omaisen hoivavastuu. Teoksessa: Warpenius K, Holmila M, Tigerstedt C, toim. Alkoholi- ja päihdehaitat läheisille, muille ihmisille ja yhteiskunnalle. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2013:63–77.
- Virokannas E. Eriarvoisuuden kokemuksia ja hallinnan suhteita hyvinvointipalvelujärjestelmässä – huumeita käyttävien naisten ”standpoint”. *Yhteiskuntapolitiikka* 2017;82:3: 274–83. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2017102350239>
- Wadd S, Galvani S. Working with older people with alcohol problems: insight from specialist substance misuse professionals and their service users. *Social Work Education* 2014;33(5):656–69. <https://doi.org/10.1080/02615479.2014.919076>